

A NEM HIVATÁSOS KÖNYVKIADÁSRÓL

ANTAL LÁSZLÓ

Az alábbi írás részleteket tartalmaz egy dolgozatról, amelyben a szerző az ún. nem hivatásos könyvkiadás helyzetét és problémáit vizsgálta meg azzal a céllal, hogy az állami irányító szervnek javaslatokat tegyen a legégetőbb problémák megoldására. A dolgozatot a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének bibliográfiai és statisztikai munkabizottságában vitatták meg. Ugy gondoljuk, hogy könyvtáraink dolgozói is érdeklődéssel olvashatják, tekintve, hogy a nem hivatásos kiadók évente nagy számban adnak ki közérdeklődésre számot tartó értékes műveket, amelyek – sajnos – gyakran nem kerülnek az ország szellemi vérkeringésébe.

A nem hivatásos könyvkiadás fejlődése

Hazánkban a 60-as évek második felében rohamos fejlődésnek indult a nem hivatásos – azaz a 19 hivatásos könyvkiadón, valamint az egyházi kiadókon kívüli – könyvkiadói tevékenység. 1965-ben még csak 666 cím jelent meg a nem hivatásos kategóriában, 3,6 millió összpéldányban; ez akkor az összes címek 16,8%-a, a teljes könyvpéldányszám 8%-a volt. 1970-ben a nem hivatásos könyvkiadás már 1435 címet produkált 4,8 millió példányban (címekben a teljes könyvtermelés 29,9%-át, példányszámban 10,1%-át). 1975 óta a nem hivatásos könyvkiadói tevékenység mennyiségileg stabilizálódni látszik: évente az összes címeknek kb. a felét, az összpéldányszámnak mintegy 10–12%-át adja. Az 1979-es adatok: 4017 cím (50,1%); 9,2 millió példány (10%); az átlagpéldányszám: 2300. Megjegyzendő, hogy a példányszám rendkívül nagy szóródást mutat: vannak többszáz-ezer példányos könyvek, de néhány száz példányban megjelenők is. 1979-ben 300 olyan könyv volt, amely 5000 vagy annál több példányban jelent meg.

A fenti időszak – azaz mintegy másfél évtized – alatt egész könyvkiadásunk dinamikus fejlődött, de a nem hivatásos kiadói tevékenység fejlődésének üteme – kiváltképpen a megjelent címek száma az előbbi kategóriában 1965 óta a hatszorosára, az utóbbiban csak 1,2-szeresére növekedett. A példányszám növekedésében nem ilyen szembeötlő a különbség: a nem hivatásos kategóriában két és félszeresére, a hivatásosban kétszeresére nőtt a példányszám másfél évtized alatt.

Ez a nagymérvű és gyors növekedés szorosan összefügg hazánk politikai, gazdasági és kulturális fejlődésével. A gazdaságirányítás átszervezésével számos új intézmény, szervezet jött létre; hatáskörök decentrálizálódtak, megnőtt a helyi önállóság; nagy szerepet

kapott a magyar és idegen nyelvű írásos propaganda; tömeges információigény jelentkezett; új oktatási, továbbképzési formák alakultak ki, megszorodott a konferenciák, szimpozionok, tudományos és szakmai tanácskozások, termelési és szervezési tapasztalatszerések száma; a közművelődési törvény ösztönzőleg hatott az öntevékeny művelődési formák fejlődésére, számos helyen alakultak a helytörténettel, a nemzeti, népi hagyományok kutatásával foglalkozó körök stb. Ez a széleskörű társadalmi mozgás, társadalmunk demokratizmusának erősödésével párhuzamosan, olyan nagyarányú publikációs tevékenységet is eredményezett, amelyet a korlátozott létszámmal és pénzügyi kerettel gazdálkodó központi könyvkiadók semmiképpen sem tudtak volna elvégezni. Arról nem is szólva, hogy a hivatásos könyvkiadók országos igényeket elégítenek ki, s nem feladatuk a sokszor csak szűkebb körű helyi szükségletek ellátása. A rohamosan növekvő igények ellátására mind több szerv, intézmény, vállalat létesített házinyomdát, szerzett be sokszorosító berendezést, hogy a jelentkező – valóságos vagy vélt – szükségletet minél rövidebb időn belül kielégíthesse. A nem hivatásos kiadók száma évről évre növekedett.

A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság 1976–77-ben a Minisztertanács felkérésére megvizsgálta a nem hivatásos könyvkiadás helyzetét az 1975. évi állapot szerint. A vizsgálat 145 vidéki és fővárosi intézménynél és vállalatnál megjelent 299 könyvre (összpéldányszámuk: 586 ezer), azaz a nem hivatásos kategóriában kiadott könyveknek kb. 10%-ára (az összpéldányszám 8,4%-ára) mint reprezentatív mintára terjedt ki. A vizsgálat megállapítása szerint a kiadott könyvek jelentős többsége társadalmilag hasznos volt; értékes ismeretterjesztő, közművelődési feladatokat láttak el, és számos helyi tudományos kutatási eredmény publikálására nyújtottak lehetőséget. A reprezentatív vizsgálatba bevont kiadványok 20%-ának a megjelentetése viszont vagy témájánál vagy színvonalánál fogva indokolatlan vagy vitatható volt. (A téma aktualitását veszítette, több könyv tartalma egy műben lett volna tárgyalható, sok volt az indokolatlan párhuzamosság stb.) A megvizsgált művek további 9%-a a kivitelezés, illetve a megjelenési forma szempontjából túlságosan reprezentatív jellegű vagy túl nagy terjedelmű, illetve példányszámú volt. A legtöbb elmarasztalás – mind a tartalom, mind a kivitelezés, mind a túlzott költségek miatt – a vállalati és szövetkezeti évkönyveket, jubileumi kiadványokat érte.

A nem hivatásos kiadók

A nem hivatásos kiadású könyvekről készített bibliográfia szerint 1979-ben 683 különböző szerv, intézmény, vállalat, magánszemély stb. adott ki könyvet nem hivatásos kiadói minőségben.

A nem hivatásos könyvkiadók több csoportra oszthatók.

1. Egy részüket alkotják azok a szervezetek, intézmények, amelyek, részben a főhatóságok megbízásából, részben üzleti vállalkozásként rendszeresen folytatnak könyvkiadói tevékenységet. Ide tartoznak pl. a tájékoztató és dokumentációs központok (ÉTK, KÖZDOK, NIMDOK, VIZDOK, AGROINFORM stb.), az Ifjúsági Lapkiadó és más – fővárosi és megyei – lapkiadó vállalatok, a propaganda irodák (a Népművelési Propaganda Iroda és mások), a MŰESZ stb., összesen mintegy 30 intézmény. Ezek az intézmények

ügyszólván hivatásos kiadókként működnek, a könyvkiadást szakképzett apparátussal végzik, legtöbbjüknek házinyomda vagy sokszorosító üzem áll rendelkezésére. Szakszerűségük kielégítő, felügyeletük biztosítva van. Ami probléma szórványosan akad a működésükben (fölsleges párhuzamosságok, profil-túllépések, túl drága kiadványok stb.), az nem több, mint amennyi a hivatásos kiadók működésében is előfordul. 1979-ben a nem hivatásos kiadók által publikált 4017 könyvből 921 jelent meg ebben a csoportban (22,9%), 4,9 millió példányban (53,2%). Ebben a lapkiadók mintegy 100 könyvvel és több mint 3 milliós példányszámmal szerepelnek; vannak köztük többszázszáz példányszámú könyvek is (Kincses Kalendárium, évkönyvek stb.); az átlagpéldányszámuk 30 000. A címekből igen jelentős a MTESZ részesedése (210 cím), de még az alacsonyabb címszámot képviselő dokumentációs irodák is kiadtak legalább 50–60 könyvet. Átlagpéldányszámuk viszont csak 1800 volt.

2. A nem hivatásos kiadók másik nagy csoportját alkotják azok a felsőoktatási intézmények, tudományos intézetek és egyesületek, továbbképző intézetek, levéltárak, könyvtárak, múzeumok, országos főhatóságok, megyei és megyei jogú városi tanácsok, továbbá a párt és a tömegszervezetek központi szervei és intézményei, amelyek a munkájukkal összefüggően *többé-kevésbé rendszeresen foglalkoznak* könyvek publikálásával is. Ezek az intézmények, szervezetek önálló kiadói apparátussal nem rendelkeznek ugyan, de van rá garancia, hogy amit publikálnak, az tartalmilag megbízható, s mivel kiadványait költségvetési forrásból finanszírozzák, általában törekszenek a takarékosabb megoldásokra. 1979-ben ebben a csoportban 2118 cím jelent meg (52,7%), 2,3 millió példányban (25%). A címek száma szerint legnagyobb arányban a tudományos intézetek vannak képviselve (682 cím), majd a felsőoktatási intézmények (386 cím) és az országos főhatóságok következnek (346 cím). Példányszám szerint viszont a főhatóságok állnak az első helyen 570 ezer példánnyal, majd a tudományos intézetek (456 ezer példány) és a tömegszervezetek (386 ezer példány) következnek. Jelentős a továbbképző intézetek részesedése is: 336 cím, 299 ezer példány. Az ebbe a csoportba tartozó szervezetek (1979-ben mintegy 250 volt a számuk) könyvkiadói tevékenységének szakszerűsége és felügyelete nagyobb részben kielégítő, bőven akad azonban olyan könyv, amely akár tartalmánál, akár drága kivitelezésénél fogva fölslegesnek vagy legalábbis túlméretezettnek mondható. Különösen aggasztó, hogy az e csoportban megjelenő könyvek tematikailag nincsenek kellően összehangolva a szakkiadók munkájával.

3. A nem hivatásos kiadók harmadik csoportját azok a vállalatok, szövetkezetek, helyi művelődési, egészségügyi stb. intézmények, társadalmi és egyéb szervek, a párt és a tömegszervezetek helyi szervei alkotják (az 1979. évi könyvkiadásban kb. 400 volt a számuk), amelyeknek *könyvkiadási, szerkesztési tapasztalata nincsen*. Ebben a könyvkiadási csoportban, főleg a vállalatoknál, szövetkezeteknél, gyakran jelennek meg különböző évfordulókra, ünnepi alkalmakra csak igen szűk kört érdeklő, protokolláris jellegű, drága kivitelű könyvek. Az efféle kiadványokat egy publicista nemrégiben a „(mega)lokálpatriotizmus” termékeinek nevezte. Nem szabad viszont elfelejtenünk, hogy éppen a fentebb említett pozitív társadalmi mozgás nyomán s a közművelődési törvény hatására egyre-másra alakulnak helytörténettel, hagyománykutatással, honismerettel foglalkozó szakkörök, amelyek a munkájuk eredményét publikálni kívánják, és ehhez joggal várnak

segítséget a hivatalos szervektől. 1979-ben ebben a könyvkiadási csoportban 978 cím jelent meg (az összes nem hivatásos kategóriájú címek 24,3%-a), kereken 2 millió példányban (21,7%). Az üzemek, vállalatok 371 címmel, 925 ezer példánnyal szerepelnek benne. Ehhez hozzá kell még venni azokat a könyvnek minősülő kiadványokat, amelyeket a házi nyomdával, sokszorosító berendezéssel felszerelt vállalatok, üzemek engedély nélkül jelentettek meg, mivel többnyire nem ismerik a hatályos sajtórendeleteket. Ezekről a statisztika nem tud számot adni, szórványos információink szerint azonban elég magas lehet a számuk. A KNEB-vizsgálat a könyvek 10,3%-ánál állapította meg a rendeletileg előírt engedély hiányát. Még ennél is nagyobb arányú lehet – az OSZK becslése szerint – a kötelepéldány-szolgáltatás elmulasztása.

Műfaj, témakör

Ha a nem hivatásos kategóriában megjelent könyveket műfaj szerint vizsgáljuk, 1979-ben az alábbi képet kapjuk:

Tudományos könyv	597 cím	312 800 pld.
Ismeretterjesztő	547 cím	5 773 000 pld.
Szakkönyv	2541 cím	2 394 100 pld.
Szépirodalom	72 cím	274 500 pld.
Ifj. és gyermekirodalom	2 cím	12 000 pld.
Tankönyv	258 cím	434 800 pld.
Összesen	4017 cím	9 201 200 pld.

A könyvek 15%-a tudományos, 14%-a ismeretterjesztő, 63%-a szakkönyv. Példányszám szerint a tudományos könyvek körülbelül 3%-ot, az ismeretterjesztő művek 63%-ot, a szakkönyvek 26%-ot adnak.

Ha a fenti adatokat egybevetjük a teljes könyvkiadás 1979. évi adataival, akkor azt látjuk, hogy a nem hivatásos kiadók jelentették meg az összes tudományos könyvek 69%-át (példányszám szerint a 31,7%-át); az összes ismeretterjesztő könyvek 42%-át (példányszám szerint a 27,4%-át); az összes szakkönyvek 72,4%-át (példányszám szerint a 32,3%-át). Ez az egybevetés önmaga is mutatja, hogy milyen méretű társadalmi igényt elégít ki a nem hivatásos könyvkiadás. A témakör szerinti megoszlás még pontosabban mutatja, hogy mely szakterületeken van különösen nagy (és az állami kiadók által kellően ki nem elégített) igény a nem hivatásos kiadók könyveire: műszaki, technikai témájú volt 861 cím, 741 ezer példányban; nevelési témájú 566 cím, 828 ezer példányban; államtudományi (politika, közgazdaságtan) témájú 351 cím, 1,6 millió példányban; üzemszervezési témájú 330 cím, 607 ezer példányban. A társadalomtudományok köréből igen magasán van képviselve a történelem: 134 cím, 226 ezer példányban.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mely kiadó szervek milyen témájú könyveket adtak ki, megállapíthatjuk, hogy a nem hivatásos kiadók általában a működési területüknek megfelelő szakterületről publikáltak, de azért szép számmal akadnak kivételek is. Például számos művészeti könyvet találunk üzemek, vállalatok kiadásában; de az is előfordult,

hogy építési vállalatok adtak ki filozófiai, nyelvtudományi műveket. Az ilyen könyvek szakmai megbízhatósága megkérdőjelezhető. Lényegében idetartoznak azok az üzemtörténeti kiadványok, évkönyvek is, amelyeknek jelentős részét a szűk szakmai érdek, a reprezentálás vágya, a túlzott önértékelés hozta létre.

Nyomtatás, sokszorosítás

A nem hivatásos kiadók 1979-ben összesen 879 könyvet (a címszámnak kb. 22%-át) nyomtattak a nagy vidéki és fővárosi nyomdáknak. Példányszám szerint ez 6,3 millió könyv volt, a nem hivatásos kategória összpéldányszámának 70%-a. (Az átlagpéldányszám: 7200.) Megjegyzendő, hogy ez a teljes évi könyvtermelésnek csak 6,8%-át teszi ki, s nyomdai kapacitást alig von el a hivatásos könyvkiadástól.

Az összes címek 80%-át, a példányszám 30%-át a vállalati és hivatali házi nyomdák, sokszorosítók nyomták. A példányszámok itt igen alacsonyak, gyakran 100 alatt vannak, az átlagpéldányszám még az 1000-et sem éri el. A sokszorosítási eljárással készülő könyvek számának aránya évről évre nő. (Részben ez is magyarázza az engedélykérés és a kötelempéldány-szolgáltatás gyakori elmulasztását: a sokszorosítók üzemeltetői nem ismerik a jogszabályokat.)

Költségráfordítás

A nem hivatásos könyvkiadás költségeinek alakulásáról, a gazdasági ráfordításokról, az árbevétel nagyságáról, az eladott és ingyenesen terjesztett könyvek számarányáról stb. országos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az említett KNEB-vizsgálat jegyzőkönyvéből vesszük az 1975. évre vonatkozó alábbi megállapításokat.

A vizsgált adatokból becsléssel adódik, hogy a vállalatok és intézmények 1975-ben kerekén 400 millió forintot fordítottak könyvek előállítására. Árbevételből a ráfordítás 22%-a térült meg. Az összpéldányszám 47%-át (a címek 66%-át) ingyenesen terjesztették, vagy cserepéldányként hasznosították. Az egy példányra eső előállítási költség 47,7 Ft volt, de a vizsgált könyvek 9,5%-ánál a költség meghaladta a 100,— Ft-ot, 5%-ánál pedig a 300,— Ft-ot. A nyomdai kivitelezés megválasztásában nem érvényesültek kellőképpen a célszerűség és takarékoság szempontjai. Leginkább a papír megválasztása volt kifogásolható. A vizsgált példányszám 84%-ánál alkalmaztak a kiadók drága import- és famentes papírt, holott az olcsó hazai papír is megtette volna. Nem volt mindig szabályos a költségek elszámolása sem. A tiszteletpéldányok száma olykor a megengedettnek négyszerese, ötszöröse volt. A nem hivatásos kiadók általában nem ismerik a sajtójogi szabályokat, rendeleteket, és gyakran megszegik őket.

Jogi szabályozás

A hatályos jogszabályok, elsősorban a Kiadói Főigazgatóság létesítéséről szóló 1043/1954. számú minisztertanácsi határozat, továbbá a 26/1959.Korm.sz. rendelet

a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről, az ennek végrehajtásáról intézkedő 4/1959.MM sz. rendelet, valamint az utóbbi kettőt részben módosító 3/1978.KM sz. rendelet megfelelő alapot teremtenek a Művelődési Minisztériumnak, illetve a Kiadói Főigazgatóságnak a könyvkiadás területén az országos sajtóközigazgatási feladatok ellátásához. Meg kell azonban állapítani, hogy az 1043/1954.sz. minisztertanácsi határozat – amelynek végrehajtási utasítása nem készült el – sokkal magasabb szinten határozta meg a Kiadói Főigazgatóság feladatkörét, mint a fentemlített későbbi jogszabályok, amelyek alapján a KF lényegében végzi a munkáját.

1971-ben és 1972-ben magas szintű pártszervek foglalkoztak a könyvkiadás helyzetével, és úgy foglaltak állást, hogy szükség van a hivatásos és nem hivatásos könyvkiadás országos összehangolására, továbbá, hogy a nem hivatásos kiadóknál megjelenő művekkel szemben ugyanolyan szigorú követelményt kell támasztani, mint a hivatásos kiadók által publikált művek engedélyezése során.

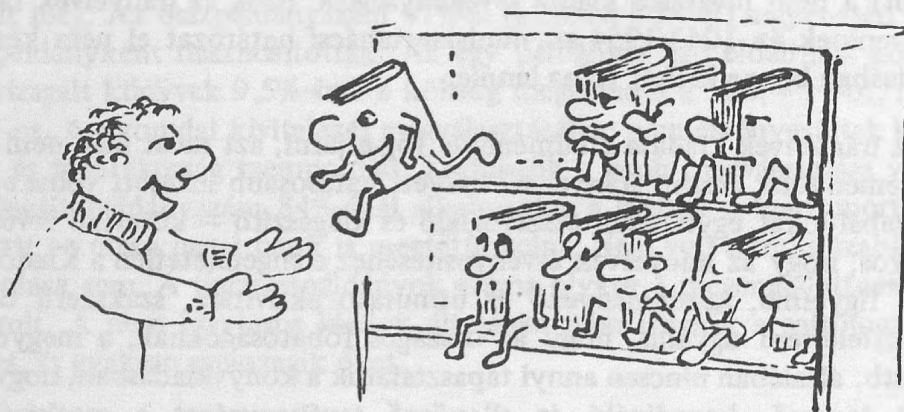
A Kiadói Főigazgatóság 1972-től kezdve már határozottabban próbált érvényt szerezni országos koordinációs és ellenőrzési jogának: éves tervek készítésére kötelezte a jelentősebb kiadói tevékenységet végző szerveket; szakkiadók bevonásával értékelte a terveket; az engedélyezési eljárás során szigorította a lektorálás normáit; a fontosabb témakörökben kötelezően előírta a szuperlektorálást; több esetben kezdeményezte, hogy a társadalmi szervek könyveinek megjelentetését hivatásos könyvkiadók vállalják magukra; részt vett a tanácsi felügyeleti vizsgálatokban; szorgalmazta megyei kiadói tanácsok szervezését; rendszeres kapcsolatot tartott a tanácsok művelődési osztályain a könyvkiadással foglalkozó munkatársakkal; kezdeményezte egy-egy megye könyvkiadási tevékenységének komplex vizsgálatát; lépéseket tett a volumen csökkentésére (ennek 1975 óta látszik eredménye); végül a Kiadói Főigazgatóság előkészítette a kulturális miniszter, a pénzügyminiszter, az Országos Anyag- és Árhivatal elnökének és a Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökének együttes Irányelveit (megjelent 1237/1979.sz. alatt 1979. október 16-án) a nem hivatásos kiadói tevékenységről. Ezek az irányelvek tartalmazzák részben azt, aminek az 1043/1954.sz. minisztertanácsi határozat el nem készült végrehajtási utasításában benne kellett volna lennie.

Hogy az irányelvek kiadása eredménnyel fog-e járni, azt most még nem lehet megmondani. Véleményünk szerint irányelvek helyett hatásosabb lehetett volna egy – a már meglévő jogszabályokat egységesen összefoglaló és kiegészítő – kötelező érvényű rendelet. Az bizonyos, hogy az irányelvek érvényesítéséhez elengedhetetlen a Kiadói Főigazgatóság állandó figyelme, kezdeményező és útmutató aktivitása, szakszerű tanácsadása. Nem szabad elfelejteni ugyanis, hogy az országos főhatóságoknak, a megyei és városi tanácsoknak stb. általában nincsen annyi tapasztalatuk a könyvkiadásban, hogy a rendeletekben előírt tervező, koordináló és ellenőrző tevékenységet a megkívánt szinten elvégezhessék.

Összefoglalás

Dolgozatunk főbb megállapításait, következtetéseit az alábbiakban foglaljuk össze.

Hazánk politikai, gazdasági és kulturális fejlődésével, társadalmunk demokratizmusának szélesedésével együtt olyan új, tömeges társadalmi igények támadtak, amelyek szükségszerűen növelték a hivatásos kiadókon kívüli könyvkiadás volumenét. A nem hivatásos kiadói tevékenység az 1975-ig tartó szakadatlan növekedés után mennyiségileg stabilizálódott. A műfaji és tematikai megoszlás azt mutatja, hogy a szakkönyvekre és a tudományos művekre van a legnagyobb igény. Jelentős a helyi, tanácsi, művelődési, társadalmi szervek könyvkiadói tevékenysége. Az ezeknél kiadott könyvek túlnyomó részben valóságos társadalmi igényt elégítenek ki, de vannak fölöslegesen megjelentetett, alacsony színvonalú, szakszerűtlenül szerkesztett művek is. Sok a túlságosan drága, pazarló kivitelű, reprezentációs célú kiadvány. A költségráfordításokról és a költségek megtérüléséről nem áll megbízható információ rendelkezésre. A nem hivatásos könyvkiadásban egyre több művet állítanak elő sokszorosítással, így ez a kiadói ágazat nem köt le túl nagy nyomdai kapacitást. Sok kiadvány jelenik meg sajtóengedély nélkül; a nyomdák nem vezetnek mindenütt szabályosan a nyomdakönyveket. Gyakori a sajtószabályok megsértése, figyelmen kívül hagyása. A hatályos jogszabályok – megfelelő alkalmazásuk esetén – kellő alapot nyújtanak a Kiadói Főigazgatóságnak országos koordináló és ellenőrző feladata ellátásához, a könyvkiadásra felügyelő szervek rendszeres beszámoltatásához. Van rá mód, hogy a nem hivatásos kiadók által megjelentetett könyvek statisztikai megfigyelésének rendszerét a követelményekhez igazítsuk, továbbá, hogy az ebben a kategóriában kiadott könyvekről rendszeres országos tájékoztatást adjunk az érdekelt szervek, intézmények részére.

A Schulbibliothek Aktuell humorából.